

‘Het volk dat wandelt in het duis

Een ongemakkelijk lied in de kerstnacht?

De oudtestamentische lezing voor de kerstnacht is, zowel volgens het oecumenisch als het luthers rooster, bepaald bij de eerste verzen uit Jesaja 9. Ook in het C-jaar¹ staat genoemde lezing op de rol. Jan Willem Schulte Nordholt dichtte een schriftgezing naar de profetenlezing voor de kerstnacht waarbij Frits Mehrstens de melodie componeerde. Voor dit nummer componeerde Wouter van der Wilt een partita over deze melodie.

De kerstnachtdienst

Vermoedelijk is er geen dienst zo ‘ingewikkeld’ als de kerstnachtdienst. In veel gevallen zal er de vraag rijzen: ‘wat zullen we zingen?’ Door te kijken naar de antifoon en schriftlezingen van de kerstnacht formuleert zich een antwoord. De eerste psalm, die volgens verschillende roosters² wordt aangedragen, is Psalm 2. Aan deze psalm wordt de antifoon ontleend ‘Hij sprak tot Mij: Mijn Zoon zijt Gij, heden heb ik U verwekt.’ Actueel en vragend opent de dienst met deze berijmde psalm ‘Wat drijft de volken, wat bezielt ze toch? Wat is de waanzin toch die zij beramen?’ Hierna volgt de lezing uit Jesaja 9: 1 t/m 7 waarna, al dan niet gevolgd door liederen en/of epistellezing, het Evangelie klinkt. Met het lezen van die *goede boodschap*, een letterlijke vertaling van het Latijnse *evangelium*, is het werkelijk kerstfeest geworden.

De liedtekst

In de eerste strofe is herkenbaar Jesaja 9 vers 1. In de laatste zin ‘met opgeheven hoofden’ zou Schulte Nordholt kunnen verwijzen naar Psalm 24 vers 7.³ In deze eerste strofe is nog sprake van de verwachting, *Adventus Domini*.

De tweede strofe is het vervolg van de verwachtingsvolle strofe 1. ‘Hij [die] zich zijn witte weg zal banen’ is een verwijzing naar de in de eerste strofe aangehaalde bijbeltekst ‘ziet een groot licht’.

In de derde strofe is Jesaja 9 vers 4 herkenbaar. Hierin benoemt Schulte Nordholt kernachtig welke wreedheden en verdriet tot het verleden behoren wanneer Hij met vrede komt.

In de vierde strofe zien we Jesaja 9 vers 5 terug. Deze strofe borduurt voort op de vorige strofe waarin het existentiële gevaar van oorlog voorbij is. ‘De dood is dood’ kan uitgejuicht worden dankzij de geboorte van Jezus. Deze strofe vormt, ten opzichte van de voorgaande strofen, de omslag van advent naar het kerstfeest, van het verwachten naar de geboorte van het Kind.

In de vijfde strofe is eveneens Jesaja 9 vers 5 herkenbaar. Ook ‘zijn de titels, aan het goddelijke Kind gegeven, opzettelijk uitgebreid met de namen die Jezus zichzelf geeft in het Nieuwe Testament’.⁴ Tevens wordt hier Johannes 16 vers 4 aangehaald: ‘Ik ben de weg en de waarheid en het leven’.

In de zesde strofe wordt de titel Wonderbare Raadsman uit Jesaja 9 vers 5 aangehaald en toegelicht.

In de zevende strofe verschijnen tenslotte de overige titels uit Jesaja 9 vers 5: Sterke God, Eeuwige Vader en Vredevorst. De ‘Vorst van de eindeloze vrede’ is behalve een woordspelling op Vredevorst ook het aanhalen van Jesaja 9 vers 6: ‘en eindeloos zal de vrede zijn’.

Voor de toelichting op de achtste en negende strofe wend ik mij tot de toelichting die Dr. Arie Eikelboom hierover schreef.

Het land van melk en honing’ uit de tweede regel van de achtste strofen heeft hij ontleend aan vele teksten in Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium waar God het volk Israël dat land in het vooruitzicht stelt. Hij heeft dat land hier eschatologisch geïnterpreteerd. [...] In de eerste regel van de laatste strofe ‘En alle, alle mensen samen’ is Openbaring 7 vers 9 verwerkt en [...] in de laatste regel ‘En Hij kent allen bij hun namen’ Lucas 10 vers 20 en Openbaring 3 vers 5.⁵

De titel tegen een andere achtergrond

Jan Willem Schulte Nordholt was behalve dichter tevens historicus en hoogleraar in de geschiedenis en cultuur van Noord-Amerika. De achtergrondinformatie die hij voor het *Compendium* schreef, opende hij als volgt:

Sinds ik in 1956 aan boek over de geschiedenis van de negers in de V.S. de titel had gegeven ‘Het volk dat in

duisternis wandelt', was ook voor het gezangboek mijn bijzondere aandacht bepaald bij de profetische passage uit het negende hoofdstuk van Jesaja.

Prof. Dr. Johan Herman Bavinck, theoloog, predikant en zendeling, schrijft in zijn inleiding pijnlijk duidelijk een korte samenvatting van dit boek:

Het volk dat in duisternis wandelt, lijkt het begin van een Adventspreek, in werkelijkheid is het iets heel anders. [...] Het boek vertelt op sobere wijze, uiterst zorgvuldig en gedocumenteerd, iets over dat ontstellende drama dat zich in de laatste eeuwen in Amerika heeft afgespeeld rondom dat zwarte ras, dat daar als slaven was binnengevoerd.⁶

Schulte Nordholts persoonlijke achtergrond

In een verantwoording tot zijn *Verzamelde Gedichten*⁷ schreef Schulte Nordholt:

Ik ben aanwezig in mijn gedichten, zij tekenen namelijk nauwkeurig, verbeeld ik mij, mijn levensloop. Zij vertellen, verbeeld ik mij, hoop ik, als in een spiegel, wat in mijn leven de essentialia waren, de waarachtige angsten en vreugden.⁸

De in de derde strofe geschetste laarzen die in het duister stampen, verwoordde Schulte Nordholt vanuit zijn levenservaring; als twintiger maakte hij de Tweede Wereldoorlog mee. Tegen deze persoonlijke achtergronden krijgt dit gedicht, dit lied, ook een persoonlijke connotatie.

De melodie

Opvallend is de krachtige opening van de melodie. De drie opeenvolgende energieke kwartsprongen in de eerste regel stuwen de melodie naar de omvang van een octaaf om vervolgens vanuit de noot **d** in stappen af te dalen tot de onderkwart **a**.

Het procedé van de kwartsprongen geeft de gehele melodie vorm. Gedurende het verloop van de melodie is vaak de kwartafstand als directe sprong waarneembaar of stapsgewijs te duiden.

In het *Liedboek voor de kerken* (1973) is dit lied opgenomen in de versie waarbij voor alle strofen één en dezelfde melodie geldt. Treffend schrijft Frits Mehrtens hierover: 'De wijze waarop Gezang 25 in het Liedboek is verschenen, is een voorbeeld van het feit dat de conceptie van een lied wordt geïgnoreerd wanneer men 'dogmatisch' denkt over het hoe van de kerkzang.'⁹ Mehrtens vervolgt dat hij een verschil in spreekrichting ervoer tussen de oneven en even strofen. Daardoor kwam hij tot de vormgeving zoals die te vinden is als Lied 448 in het *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk* (2013). We kunnen wel vaststellen dat de kerkzang in de doorsnee protestantse kerk anno 1973 nog (lang) niet toe was aan reciterende zang.

Vanuit praktisch oogpunt had Mehrtens een ander, belangrijk argument om tot deze constructie te komen: '... negen strofen [...] brengt predikheren in de verzoeking om de schaar te hanteren.'¹⁰ De muzikale afwisseling tussen de oneven en even strofen maakt dat dit lied goed in zijn geheel te zingen is. Nog één citaat van Mehrtens zelf, waarin de laatste twee woorden bijna als een hartenkreet geldt:

Voor de even strofen kwam ik tot een psalmodische oplossing op de manier van Joseph Gélineau. U vindt deze, bedoelde, vorm in de 'Bijbel voor de kinderen' (die wé!).

Uitvoering

Doordat het lied in zijn oorspronkelijke vorm is opgenomen in het *Liedboek-2013* ontstaat er een wisselwerking tussen gemeentezang en cantorij/koor. De uitvoering van de in de psalmodische vormgegeven strofen kan vierstemmig zijn of, zoals Mehrtens zelf aangaf, door een enkele stem waarbij de akkoorden door de organist/pianist gespeeld worden.

Waar in het *Liedboek voor de kerken* bij deze melodie nog de *tactus minor* staat aangegeven, zo ontbreekt een tempoaanduiding in het *Liedboek-2013*. In de muziek (zie afbeelding), zoals die is opgenomen in *Bijbel voor de kinderen*¹¹ en waar de titel nét anders is, geeft Mehrtens de tempoverhouding aan tussen de oneven en even strofen. Voor sommigen kan deze ruim zestig jaar geleden genoteerde aanduiding wellicht als ietwat gedateerd overkomen. In het licht van die tijd was het vermoedelijk een welkome aanduiding.

Tenslotte

Dit lied kan goed functioneren rond de Schriftlezingen. De muzikale structuur van de strofenverdeling maakt dat dit lied een geheel eigen positie in de dienst inneemt, naast de veelal strofische liederen. Het biedt de kans om de uitvoering hiervan breder te trekken dan alleen gemeentezang.

Dit lied kan ook goed functioneren in plaats van de Profetenlezing. Daarbij zou een beknopte toelichting op dit lied niet misstaan.

Kijkend naar de eerste twee strofen van dit lied, is het anno 2021 niet meer voor te stellen: mensen met een andere huidskleur die als inferieur, als onmenselijk werden/worden gezien. Wie tegen deze achtergrond de eerste twee strofen van dit lied zingt, verstaat Psalm 2 des te beter en gaat de Kerstnacht wellicht anders vieren... •

HET VOLK DAT IN HET DUISTER WANDELT

Tekst: J. W. Schulte Nordholt
Muziek: Frits Mehrtens

Toelichting: De strofen 1, 3, 5, 7, 9, worden gezongen op dezelfde melodie. Voor 2, 4, 6, 8, een melodie met vertellend karakter, op de manier van Joseph Gelineau; men kan hier voor een 'solistje' nemen. De tempoverhouding van strofe 1 en 2 is ongeveer ♩ = 9|

286

¹Het oude klassieke rooster, dat tot 1969 in de Katholieke kerk in gebruik was, is vervangen door een driejarig leesrooster met een A-, B- en C-jaar.

²Zondagsrooster 2021 - 2022 (C-jaar) en het luthers rooster

³Rond het begin van de zeventiende eeuw werd Psalm 24 als adventspsalm opgevat. Het adventslied 'Heft op uw hoofden, poorten wijd!' is daarvan een voorbeeld.

⁴*Compendium bij de 491 Gezangen uit het Liedboek voor de kerken*, pag. 194. Schulte Nordholt schreef zelf de achtergrondinformatie bij deze liedtekst.

⁵Arie Eikelboom: *Hymnologie XV*, (2018), pag. 524

⁶Dagblad *Trouw*, 8 december 1956, pag. 5

⁷Jan Willem Schulte Nordholt: *Verzamelde Gedichten* (Uitgeverij De Prom, Baarn, 1989)

⁸*Organist & Eredienst, Maandblad voor de Gereformeerde Organistenvereniging*, 1995, nummer 10, pag. 204

⁹*Compendium...*, pag. 194.

¹⁰Ibidem

¹¹*Bijbel voor de kinderen*, Deel I, 'Het Oude Testament', Dr. J.L. Klink, Het Wereldvenster, Baarn, 1959, pag. 286